

Т.І. ДОРОФЄЄВА, В.М. КОВЕРЯ, В.В. ЛИСЕНКО

**ВЗАЄМОДІЯ ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ У СИСТЕМІ
ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОГО НАВЧАННЯ**

У статті розглянуто умови успішності взаємодії між викладачами і студентами в процесі індивідуалізованого навчання у ВНЗ. Подано структуру спільної діяльності, яка складається з таких компонентів, як: мета, предмет, засоби і способи їх діяльності. Розглянуто питання якості підготовки фахівця в сучасних умовах, що визначається не лише рівнем його знань, а й професійними вміннями, що дають йому змогу творчо вирішувати проблеми, активно взаємодіяти з людьми на основі встановлення суб'єктних відносин. Проаналізовано систему вузівської освіти з навчання фахівців, яка повинна володіти широким набором засобів, що забезпечують розвиток умінь. Одним з найбільш важливих моментів у цьому є та взаємодія, яка складається між викладачем і студентом: вступаючи в суб'єктні відносини й будучи їх активним учасником, де студент починає сприймати способи спілкування, що реалізуються, як норму, як свій індивідуальний вибір.

Ключові слова: індивідуалізоване навчання, взаємодія викладачів і студентів, модель організації навчального процесу, стилі керівництва, самостійна робота.

Серед найважливіших напрямів активізації процесу навчання у ВНЗ особливого значення набуває розробка основ педагогіки співпраці, що базується на принципі спільної творчої діяльності викладача й студента і їх активній взаємодії.

Педагогіка співпраці, заснована на принципі партнерства в спільній діяльності, стає педагогікою, спрямованою на навчання творчості, яка стимулює самостійну пізнавальну активність студентів.

Діяльність викладача в навчальному процесі – провідна. Саме викладач з'ясовує педагогічне завдання, вибирає відповідно до цього засоби, організаційні форми й методи навчання, перевіряє результати, уточнює власні дії та впливає на дії студентів тощо [8].

Жива взаємодія викладача й студентів – складний процес, багато в чому пов'язаний з удосконаленням професійної майстерності викладача. Кінцевою метою його є вироблення усвідомленої позиції співрозмовника на матеріал, що вивчається. Засобом дії в цьому процесі є яскраве слово викладача, який досконало володіє діалогічною формою мовної взаємодії.

Професор О.О. Леонт'єв називає чотири умови, що необхідні для успішного здійснення акту взаємодії: правильне планування змістовного матеріалу; свідомий відбір засобів; швидке й правильне орієнтування в обстановці виступу; застосування механізмів зворотного зв'язку, що забезпечують повну взаємодію основних елементів системи “викладач-студент” [3, с. 11].

Більшість викладачів розуміє, що навчання взагалі й лекторська робота зокрема – мистецтво, і якщо викладач не володіє цим мистецтвом, погано готується до лекції, семінару, то він збіднює студента в його майбутній професійній діяльності.

Водночас навіть ідеально організована праця викладача не може вирішити всіх проблем навчання без безпосередньої участі самих студентів, їх активної пізнавальної діяльності. Ця думка набула підтвердження в дослідженнях провідних педагогів і психологів: Б.Г. Ананьєва, М.К. Гончарова, О.Н. Леонтєва, М.М. Скаткіна, Н.Ф. Тализіної та ін. Головний висновок їх досліджень полягає у встановленні того, що єдиний шлях впливу навчання на психологічний розвиток людини – це шлях через його діяльність.

Уміння вчитися формує не сама по собі навчально-виховна діяльність студентів, а головним чином їх позиція як самостійних і відповідальних учасників цієї діяльності. Тому особливого значення, як справедливо стверджує О.О. Леонтєв, набуває проблема свідомого відношення самих студентів до придбання умінь і навичок самостійної учбової праці [3].

Мета статті – розглянути і проаналізувати умови успішності взаємодії між викладачами і студентами в процесі індивідуалізованого навчання у вузі.

Під спільною навчальною діяльністю ми розуміємо особливий тип соціально організованих взаємодій і відносин між викладачем і студентом, який забезпечує перебудову всіх компонентів структури індивідуальної пізнавальної діяльності з об'єктом засвоєння за рахунок створення спільності значень, цілей, способів досягнення результату й нормування саморегуляції індивідуальної діяльності за допомогою форм співпраці між усіма учасниками процесу навчання, що змінюється.

Структура спільної діяльності складається з таких компонентів: мета, предмет, продукт, засоби, способи (операції).

Метою спільної навчальної діяльності викладача й студента є побудова механізмів саморегуляції навчання, засвоєння наочної діяльності та самих актів взаємодій, відносин і спілкування.

Предметом її є узагальнені й усвідомлені способи діяльності навчання, а також форми взаємодії та спілкування.

Продуктом є самостійне формулювання студентами нових цілей навчання й цілей, пов'язаних зі змістом засвоєної діяльності, а також регуляція особистих позицій у партнерстві.

Засобом досягнення цілей спільної діяльності виступає система форм взаємодії викладача зі студентами. Ці форми взаємодії розгортаються в логіці перебудови рівнів саморегуляції від максимальної допомоги викладача студентам у вирішенні навчальних завдань до послідовного наростання власної активності студентів аж до повністю саморегульованих наочних і навчальних дій і появи позиції партнерства з викладачем.

Способи спільної діяльності представлені циклами взаємодії, які можна визначати як елементарні одиниці спільної діяльності. Цикл включає обмін актами типу: викладач починає дію – студенти продовжують його або закінчують; викладач пропонує мету навчального завдання – студенти дають варіанти її досягнення тощо [2].

Аналіз різновидів моделей організації спільної навчальної діяльності [1; 4; 7] показує, що найвищу продуктивність у навчанні мають форми, в яких передбачено сумісне вирішення творчих завдань. У цій ситуації учень

“виявляє себе у всій своїй цілісності”, в єдності інтелектуальної й етичної сфер своєї особистості [5, с. 54].

Вирішення творчих завдань утворює об’єктивну основу співпраці всіх учасників, що не володіють ще можливостями самостійного рішення, і разом з тим створює потужний стимул для становлення індивідуальної саморегуляції засвоюваної діяльності – мотив творчого досягнення.

Навчання – процес двосторонній, і тому його якість залежить як від дидактичного вдосконалення роботи викладачів, так і від ставлення студентів до занять, що проводяться, від рівня їх пізнавальної активності. Тільки органічне поєднання високої наукової змістовності й методичної майстерності викладання з умілим стимулюванням пізнавальної діяльності студентів створює надійну основу для поглибленого й міцного оволодіння ними матеріалом, що вивчається.

Практика навчальної роботи у вищій школі показує, що серед вузівських викладачів живучими виявляються сила методичної інерції, а також скептичне ставлення до всякого роду педагогічних нововведень і вдосконалень. От чому найважливішою передумовою досягнення якісних зсувів у поліпшенні вузівського навчання є перебудова психолого-педагогічної атмосфери в професорсько-викладацькому колективі, глибокий аналіз наявних недоліків, підтримка й розвиток теоретичних і методичних пошуків та починів. Досвід багатьох ВНЗ показує, що вирішення проблем активізації навчання у ВНЗ слід починати з підвищення змістовності й педагогічної дієвості науково-методичної роботи з викладачами.

Аналіз роботи показав, що досягнуті успіхи забезпечувалися, з одного боку, підвищенням науково-методичної змістовності й рівня навчальних занять, а з іншого – більш ефективною організацією пізнавальної діяльності студентів, у тому числі створенням для них необхідних підручників і навчальних посібників.

У зв’язку із цим виникає проблема створення теоретичної моделі організації вузівського навчального процесу, в якій з достатньою ясністю були б конкретизовані його найважливіші компоненти та сторони, що є певним орієнтиром як для його методичного вдосконалення, так і для аналізу його позитивних сторін і недоліків. Разом з тим така модель могла б виступати як дієвий засіб, що допомагає викладачам більш глибоко осмислювати передовий педагогічний досвід.

Така модель включає: формування мотиваційної сфери, що стимулює студентів до навчання; організацію повного циклу пізнавальних дій з оволодіння знаннями (сприйняття, осмислення, запам’ятовування, вивчення матеріалу, вживання його на практиці й подальше повторення); здійснення контролю та самоконтролю якості засвоєння знань.

Ефективність навчання у ВНЗ вирішальною мірою залежить від органічного поєднання двох сторін – високої якості навчальної роботи викладача на лекційних, семінарських і практичних заняттях, а також стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності студентів, раціональної організації їх позааудиторних самостійних занять.

Взаємодія викладачів і студентів у процесі навчальної діяльності здійснюється на лекціях, семінарських, практичних заняттях і під час самостійної роботи.

Лекцію завжди справедливо вважали однією з найважливіших форм навчально-виховної діяльності саме з огляду на її активність – жива взаємодія аудиторії з викладачем дає змогу побудувати творчий шлях пізнання, виявити суперечності, наголосити на спірних проблемах, поставити перед співрозмовником важливі розумові завдання й допомогти йому знайти правильне рішення, підвести свого партнера до самостійних висновків.

Пізнавальна активність студентів у процесі взаємодії можлива лише за дотримання ряду умов, зокрема, установки на попереднє осмислення предмета спільного обговорення. М.І. Пирогов висував до студентів неодмінну вимогу: приходити на лекцію підготовленими, дізнаватися про предмет міркування все, що можна дізнатися наперед. Критичне осмислення пропонуваного в ході лекції матеріалу, активна пізнавальна діяльність можливі за умови елементарної підготовки до неї [6].

Справжня вузівська лекція, як правило, повинна перевершувати підручник. Лекція повинна відрізнятися більшою компактністю, виразністю й емоційною жвавістю викладу, мати більш яскраву композиційну будову, включати спеціальні прийоми, які спонукають студентів до роздуму та дискусії, тобто все те, чого бракує підручнику.

Проведене нами опитування студентів на факультеті фізичної культури ХНПУ імені Г.С. Сковороди виявило чотири основні типи лекцій, які читаються викладачами різних кафедр. До першого типу належать лекції творчого характеру (12,3%). У них, крім програмного матеріалу, висловлюються додаткові відомості з новітніх наукових джерел, надаючи їм ясності й логічної будови. Другий тип становлять лекції, в яких в основному висвітлюється програмний матеріал, проте він висловлюється більш живо й популярно, а з окремих питань більше збагачений і заглиблений у тему порівняно з підручником (26,3%). До третього типу належать лекції (32,6%), зміст яких зводиться в основному до більш-менш вільного й повного відтворення матеріалу підручника, без яких-небудь змістовних і методичних удосконалень. І, нарешті, четвертий тип – це лекції (28,8%), які за своїм змістом і характером викладення матеріалу, що вивчається, нижче за рівень підручника. У них відчувається невпевненість викладача, відсутність виразності в з'ясовуваних питаннях, є помилки.

Таким чином, більшість викладачів, що працюють на факультеті фізичної культури ХНПУ імені Г.С. Сковороди, читає лекції третього й четвертого типів (61,4%), зміст яких не повністю відповідає сучасним вимогам навчального процесу через їх невисоку пізнавальну цінність. Закономірною в цих умовах є і якість одержуваних знань, вони на 20–25% вище у студентів з тих предметів, де лекції в основному читаються за першим і другим типом.

Основними причинами низької якості лекцій є недостатня науково-методична підготовка; відсутність належного досвіду читання лекцій; сла-

бке володіння новими формами й методами лекційного викладання; недостатнє знання змісту матеріалу тощо.

Навряд чи потрібно доводити, яку величезну роль у ВНЗ відіграє викладач. По суті, він визначає зміст навчання, організовує та стимулює самостійну роботу студентів, надихає й підтримує емоційний тонус навчання, розвиває наукову допитливість. Важливе значення має також виховний вплив його особистості на етично-естетичне формування студентів. Тому так високо цінується у вузівському середовищі наукова ерудиція педагога, його культурний рівень, методичне вміння й творчість.

Найчастішою методичною помилкою багатьох викладачів є занадто великий обсяг навчального матеріалу, який пропонується студентам для засвоєння. Практика й одержані нами дані підтверджують, що між обсягом навчального матеріалу та результатами навчання існує закономірний зв'язок: при збільшенні кількості навчального матеріалу показник засвоєння знижується. Завдання викладача полягає в тому, щоб для кожного заняття й самостійної роботи студентів встановити той оптимальний обсяг знань, який може бути ефективно засвоєний на заданому рівні без перевищення витрат часу.

Виявлений стан справ дав можливість нам запропонувати програму формування лекторської майстерності викладачів факультету фізичної культури, в якій першорядне значення відводено таким напрямам:

- підвищенню науково-методичного рівня викладачів шляхом активного включення їх у науково-дослідну й методичну діяльність;
- ретельному опрацюванню текстів лекцій і оволодінню їх змістом;
- проведенню на кафедрах методичних семінарів за темами: “Наукові основи лекторської майстерності”, “Нові форми й методи викладання у вузі” тощо;
- розробці критеріїв оцінювання організації викладачем дидактичного процесу в цілому.

Мета спільної діяльності викладачів і студентів на семінарських та практичних заняттях спрямована не тільки на засвоєння знань, удосконалення практичної підготовки, а й на побудову системи відносин, форм співпраці, що дають змогу активізувати навчальний процес і розвивати особистісні якості студента.

На практичних заняттях створюється особлива соціально-психологічна канва, в якій викладач і студент взаємодіють один з одним не стільки через прийоми й методи навчання, скільки через ставлення один до одного.

Як показують наші дослідження, ефект семінарських і практичних занять багато в чому залежить від ерудиції викладача, підготовленості студентів до занять, стилю керівництва студентами та ін. Так, позитивне відношення до практичних занять викликають ті викладачі, які сприяють залученню студентів до творчого міркування, виробленню колективного вирішення навчальних завдань, не провокують у студентів появу образи, неприязні, нервозності тощо. На жаль, далеко не всі викладачі факультету фі-

зичної культури, де проводилося дослідження, відповідають цим вимогам. За стилем керівництва студентами їх умовно можна поділити на три групи:

1) демократичний стиль (43,2%): викладачі цієї групи створюють у студентів атмосферу ділової співпраці й товариських стосунків, заохочують індивідуальні зусилля кожного, сприяють розвитку в студентів ініціативи, творчої самостійності тощо;

2) авторитарний стиль (36,5%): тут викладачі керують, незважаючи на думку студентів, самі визначають способи й засоби досягнення мети, всю інформацію замикають на собі, обмежуючи таким чином ініціативу студентів;

3) ліберальний стиль (21,2%): викладачі цієї групи, як правило, не користуються популярністю в студентів через невміння організовувати та спрямовувати навчальну діяльність, через недостатню вимогливість і принциповість.

Природно, що й рівень знань у цих групах різний. Там, де викладачі в основному дотримуються демократичного стилю керівництва, якість знань на 7–10% вище, ніж у студентів, що навчаються у викладачів з авторитарним, і на 15–18% ліберальним стилем.

Успіх семінарських і практичних занять багато в чому залежить від підготовки до них студентів. Водночас наші дослідження показали, що лише 25,2% опитаних студентів готуються до них регулярно, 20,6% – частково, і велика частина (54,2%) – зовсім не готується. Звідси й знижена пізнавальна цінність занять.

Наш досвід роботи показав, що для підвищення якості семінарських і практичних занять та стимулювання підготовки до них студентів необхідно весь процес підготовки й проведення занять поділити на три етапи:

1. Організаційно-підготовчий. Його основне завдання – забезпечити мотиваційно-цільову установку на оволодіння знаннями, уміннями й навичками, які в цей час є зрозумілими та значущими для студентів; перевірка рівня знань, необхідних студенту для виконання практичної роботи.

2. Основний етап. Тут студенти безпосередньо виконують навчальні завдання, викладачі ж забезпечують високий рівень самостійності, упроваджують елементи НДРС і змагання.

3. Завершальний етап, у процесі якого проводиться самооцінка й оцінювання викладачем рівня знань, умінь і навичок з виставлянням рейтингового бала; даються домашні завдання для закріплення матеріалу, що вивчається, з обов'язковим контролем за їх виконання; визначаються завдання для подальшого заняття.

Важливою умовою успіху семінарських і практичних занять є форма їх проведення. Так, на думку студентів, найпродуктивнішими є заняття у вигляді дискусій (73,9% опитаних), вирішення педагогічних завдань (64,8%), ділових ігор (53,7%) тощо. У них студенти відчувають себе більш вільними, можуть повною мірою використовувати свої знання й життєвий досвід.

Самостійна робота студентів завжди включає пряме або непряме педагогічне керівництво і є результатом двох взаємопов'язаних процесів: вивчення та навчання. Наш досвід роботи й проведене дослідження показу-

ють, що взаємодія між викладачем і студентом у процесі самостійної роботи буде успішною, якщо: немає взаємовиключних позицій викладача і студента; є різноманітність спрямовувальних і організаційних прийомів втручання викладача в самостійну роботу студента; сформована психологічна й практична готовність викладача до факту індивідуальної своєрідності особистості кожного студента та до необхідності подолання труднощів у спілкуванні суто особистісного плану тощо.

Для активізації самостійної роботи в системі взаємодії необхідно: сформувати мотиваційні стимули роботи (моральні, професійні тощо); організувати форми кооперації студентів у системі самостійної роботи (доведено, що підготовка до заліків, іспитів, практичних занять більш ефективна, якщо в ній беруть участь дві-три людини, які в цьому випадку не тільки контролюють один одного, а й справляють мотивувальний вплив на самостійну роботу); упроваджувати елементи змагання та взаємодопомоги; формувати в студентів уміння організувати свою навчально-пізнавальну діяльність тощо.

Висновки. Таким чином ефективність взаємодії викладачів і студентів у процесі індивідуалізованого навчання залежить не тільки від високої професійної майстерності педагога – уміння його вступати в суб'єкт-суб'єктні відносини з аудиторією, досконале володіння мовою в її діалогічній формі, використання ним проблемності та партнерства в навчально-виховному процесі, а й від розвитку в студентів комунікативних здібностей, техніки спілкування, що в основному досягається при використанні семінарів-дискусій, диспутів, рольових і ситуативних ігор та інших методів, що розвивають творчу активність і пізнавальну самостійність студентів.

Список використаної літератури

1. Берак О.Л. Пути формирования эмоциональной регуляции личности студента / О.Л. Берак, Н.В. Титорская // Вестник высшей школы. – 1987. – № 1. – С. 33–38.
2. Вузовское обучение: Проблемы активации / Б.В. Бокуть, С.И. Сокорева и др.). – Минск : Университетское, 1989. – 108 с.
3. Леонтьев А.А. Лекция как общение / А.А. Леонтьев. – М. : Знание, 1974. – С. 11.
4. Ляудис В.Я. Память в процессе развития / В.Я. Ляудис. – М. : Из-во Моск. ун-та, 1976. – 255 с.
5. Ляудис В.Я. Структура продуктивного учебного взаимодействия / В.Я. Ляудис // Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся. – М. : Из-во Моск. ун-та, 1980. – С. 54.
6. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / Н.И. Пирогов. – М. : Педагогика, 1985. – 496 с.
7. Рубцов В.В. Психологические основы организации совместной учебной деятельности : автореф. дисс. ... докт. пед. наук / В.В. Рубцов. – М., 1986. – 32 с.
8. Талызина Н.Ф. Актуальные проблемы обучения в высшей школе / Н.Ф. Талызина // Педагогика высшей школы. – Воронеж : Из-во ВКГУ, – 1974. – 215 с.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2013.

Дорофеева Т.И., Коверя В.Н., Лысенко В.В. Взаимодействие преподавателей и студентов в системе индивидуализированного обучения

В статье рассмотрены условия успешности взаимодействия между преподавателями и студентами в процессе индивидуализированного обучения в вузе; приведена

структура совместной деятельности, которая состоит из таких компонентов, как цель, предмет, средства и способы их деятельности. Рассматривается вопрос о качестве подготовки специалиста в современных условиях, что определяется не только уровнем его знаний, но и профессиональными умениями, позволяющими ему творчески решать возникающие проблемы, активно взаимодействовать с людьми на основе установления субъектных отношений. Анализируется система вузовского образования по обучению специалистов, которая должна обладать широким набором средств, обеспечивающих развитие умений. Одним из наиболее важных моментов в этом является то взаимодействие, которое складывается между преподавателем и студентом: вступая в субъектные отношения и являясь их активным участником, где студент начинает воспринимать реализуемые способы общения как норму, как свой индивидуальный выбор.

Ключевые слова: индивидуализированное обучение, взаимодействие преподавателей и студентов, модель организации учебного процесса, стили руководства, самостоятельная работа.

Dorofeeva T., Koverya V., Lisenko V. Interaction between teachers and students in a system of individualized education

This article describes the conditions of success of the interaction between teachers and students in the process of individualized education in a Higher Educational Establishment, it gives the structure of the joint activity, which consists of such features such as purpose, object, means and methods of their work. The article deals with the question of the quality of training a specialist in modern conditions, determined not only by the level of his knowledge, but also by professional skills that allow him to solve problems creatively, to interact with people on the basis of establishing subject relations. It is analyzed the system of higher education on training professionals that should have a wide range of tools ensuring the development of skills. One of the most important points is that interaction which is build between a teacher and a student: while entering the subject relations and being an active participant, where the student begins to analyze implemented means of communication as a standard, as their individual choice.

It is also widely described pedagogical interaction in the system of “teacher - student“, which is a system of mutual influence of subjects included in the joint activity on the basis of the general objectives of professional education. This interaction has a fundamental importance from the point of view of the axiological component, as the interaction between teacher and student affects the formation of the value system of the future specialist, such as a human, truth, education, occupation and others.

The paper presents the questionnaire data of students and teachers regarding lectures and holding practical classes, seminars by teachers and acceptance of their students. Four types of lectures are defined, they are used in high school and they reflect the level of presentation of the program material in different ways. On the basis of received data it is defined such types, that totally suited for a closer understanding of a teacher and a student in the course of their joint activities.

The article also describes a theoretical model of the educational process in the Higher Educational Establishment where the interaction between teachers and students is characterized in the educational activities carried out at lectures, seminars, practical classes and during self-instruction work. Three styles of leadership of students are given and the stages of the process of preparation for the classes are shown. This paper presents the data of received experience and the results of studies of the interaction of the teacher and the student in the process of their self-studying work and a number of positions determined the success of this activity is provided.

Key words: individualized education, interaction between teachers and students, the model of the educational process, leadership styles, self-studying work.